

TÓTH ZSOLT

AZ ARADI VÉRTANÚK SÍRJAINAK KUTATÁSA ÉS FELTÁRÁSA

Bevezetés

Aulich Lajos vezérőrnagy, hadügyminiszter, Damjanich János vezérőrnagy, Dessewffy Arisztid vezérőrnagy, Kiss Ernő altábornagy, Knezić Károly vezérőrnagy, Láhner György vezérőrnagy, gróf Leiningen-Westerburg Károly vezérőrnagy, Lázár Vilmos ezredes, Nagysándor József vezérőrnagy, Poeltenberg Ernő vezérőrnagy, Schweidel József vezérőrnagy, Török Ignác vezérőrnagy, gróf Vécsey Károly vezérőrnagy, ismertebb nevükön az aradi tizenhármak. Az Osztrák Császárság – orosz haderő segítségével – a fegyverletételre kényszerítő magyar haderő felsorolt vezetőit 1849. október 6-án végeztette ki Aradon. Bécs könyörtelen megtorlását, a 141 kivégzett áldozattal – az ugyanezen a napon, Pesten kivégzett gróf Batthyány Lajos miniszterelnökkel együtt – napjainkig ők szimbolizálják. Az aradi tizenhármak az 1848–49-es szabadságharc legismertebb hősi halottjai. Bár életüket nem harci cselekmény közben vesztették el, mégis haláluk szoros összefüggésben áll a háborúval. A katonai mivoltuk, a háborús szereplésük miatti hadbírórsági ítélet, valamint a katonai kivégzés együttese által hősi halottaknak tekinthetők, sírjaik pedig hadisíroknak.

Az aradi vértanúk életével, katonai pályafutásával, valamint halálával, sőt temetésükkel is számos történeti munka foglalkozik, nem úgy, mint földi maradványaik és sírjaik további sorsával. Természetesen ez érthető is, hiszen a történész, illetve a történelem iránt érdeklődő számára a „tábornokok” cselekedetei és a kivégzésük a számottevő, a hadisírkutatónak ugyanakkor legalább olyan érdekes lehet a katonáldozatok holttesteinek feltárása és az oda vezető út.

A titokban elszállított holttestek és az elveszett sírok

1849. október 6-án 12 honvéd tábornokot és 1 főtisztet végeztek ki Aradon. Az ítéletet két különböző helyszínen hajtották végre. Hajnalban elsőként a vértanúk közül négyet – Lázár ezredes, Dessewffy, Kiss és Schweidel tábornokokat – „kegyelemből” golyó által végeztek ki a vársánc tövében. A többieket, ezt követően a vártól távolabb eső, az előző napokban összetákoltt bitófákra akasztották fel. A mártírokat egytől egyik kivégzésük helyén hantolták el.

A korabeli visszaemlékezésekből és a vértanúk temetéséről szóló szakmunkákból¹ megtudhatjuk, hogy több tábornok holttestét az örököt lefizetve, titokban elszállították első nyughelyükről. Így történt ez a golyó által halálra ítélték közül Kiss Ernővel és Dessewffy Arisztiddal, a kötél által kivégzettek közül pedig Damjanichcsal, Láhnerrel, Leiningen-Westerburggal és Vécseyvel. Kiss Ernő holttestét a családja menekítette az aradi ötemetőbe, majd 6 hét múlva Katalinfalvára, végül 16 év múlva Elemérre a családi sírboltba, ahol ma is nyugszik. Dessewffy földi maradványait a kivégzés után egy évvel rokonai szállították el titokban Margonyára, ahol azóta is örök álmát alussza. Damjanich János sógora, Csernovits Péter volt délvidéki királyi, majd kormánybiztos további négy vértanú tábornok holttestét vitette el kivégzésük helyéről, miután komornyikja lefizette a hóhért. Közülük Vécseyt felesége temettette újra az aradi temetőben, majd egy év eltelté-

¹ Ficzay Dénes: A vértanúk sírja. Cikkek és adatok. S. a. r. Pávai Gyula. Arad, 2008.; Hermann Róbert: Az aradi vértanúk temetési. *Rubicon*. 2009. 3. szám 46–53. o.

vel a családi sírboltba szállították, ahol 1916-ig pihenhetett, ugyanis ekkor az aradi Kulturpalotába vitették. Leiningent előbb Monyorón, majd 1876-ban Borosjenőn temették el. 1974-ben ismét áttemették, azóta újra Aradon pihen. „Damjanich és Láhner holttesteme 1849. október 6-ról 7-rei [sic!] éjjelen Mácsára vitetvén, a koporsók elkészülte után ottan ugyanazon hó 7-ről 8-rai éjjelen az uradalmi parkban eltemetettek.”²

1974-ben őket is átszállították Aradra. A többi hét mártír porhüvelyei hóhérszárak által megásott sírjaikban maradtak még hosszú évtizedekig. Ezek szerint, Schweidel és Lázár a vársánc tövében, Aulich, Knezić, Nagysándor, Poeltenberg és Török tábornokok pedig valahol Arad város egy közterén.

1849 őszén az aradi lakosság megfélemlítés alatt állt, a kivégzés napján az emberek az utcára sem mertek kimenni, összehúzott függönyök mögött maradtak otthonaikban. A friss sírokat pedig a katonák parancsukat teljesítve a földde tette egyenlővé. Néhány katonán és molnárlégényen kívül nem sokan tudták, hogy hol vannak eltemetve a „tábornokok”, de a titok őrzőinek sem volt ajánlott erről beszélni, ugyanis a Bach-korszakban tilos volt a vértanúk sírját vagy akár csak az emléküket is ápolni.

Csupán az osztrák–magyar kiegyezést követően, 1867. október 6-án adódott először lehetőség arra, hogy a nép leróhassa kegyeletét a kivégzett tábornokok előtt. A korabeli hírlap a következőképpen számol be az eseményről: „Új-Arad és Ó-Arad felől a nézők száma egyre növekedett, s midőn visszatértünk után a közlekedés helyre lőn állítva, egész estig csoportosan tódult a nép kiszenvedett vezéreink szemlélésére...”³

Az eltelt nem egészen két évtized szigorú tiltásai eredményesnek bizonyultak, ugyanis ellentmondások jelentkeztek a kötél által halálra ítélt tábornokok kivégzésének helyét illetően. A visszaemlékezések bizonytalanságából fakadóan a vértanúk emlékére 1871-ben felavatott emlékkövet, majd az 1874-es és az 1884-es emlékművet is csupán a kivégzés vélt, de nem valós helyén helyezték el. Mivel a katonamártírokat pontosan a haláluk helyszínén hantolták el, így nem a sírjaiknál állítottak emléket számukra. Ebből adódóan a későbbiekben, amikor a tábornokok földi maradványait meg akarták keresni, nem találták azokat.

A kiegyezést követően a város vezetői, értelmiségei kísérletet tettek a vértanúk sírjainak feltárására és méltó végső búcsúztatásukra. A kezdeti kutatások során sikerült is megismerniük annak a hat tábornoknak a nyughelyét, akiknek holttesteit titokban elszállították, a többi sírt ellenben nem tudták beazonosítani. Erről Iványi Ödön⁴ így ír 1890-ben: „Az eddigi kutatások eredménye szerint tudjuk, Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Láhner György, Leiningen Károly, Damjanich János, Vécsey Károly gr. hol álmodják örök álmukat; de hogy hol fekszik Schweidel József, Lázár Vilmos, Pöltenberg Ernő, Török Ignác, Knézich Károly, Nagy Sándor, Aulich Lajos? Erre a kérdésre sem én, sem az előttem kutatók nem találtunk feleletet.”⁵

A nyomozásnak köszönhetően azonban napvilágot látott az a fontos tény, hogy a többi hét tábornok földi maradványait kivégzésük helyén kell keresni.⁶ Ennek ellenére az 1882-ben Poeltenberg rokona, Fackh miniszteri tanácsos által végrehajtott kutatások nem vezettek eredményre.

² Csernovics Péter levele a vértanúk eltemetéséről. *Arad és Vidéke*, 1890. okt. 5. 229. sz.

³ *Winkler Brúnó*: Az aradi gyásznapok. In.: Az aradi vértanúk. Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket írta *Katona Tamás*. Budapest, 2001.

⁴ Iványi Ödön (1854–1893), nagyváradi magyar író, újságíró.

⁵ *Iványi Ödön*: Hol nyugszanak az aradi vértanúk? *Alföld*, 1890. aug. 17. 188. sz.

⁶ „Aradon eddig az volt a hit, hogy valamennyi vértanú holttestét elvitték a kivégzés helyéről.” Uo.

Arad sz. kir. város vezetősége 1910-ben kutatóbizottságot állított fel, és folytatta a sírok utáni keresést. Mivel az emlékmű körül feltételezték a vértanúk nyughelyét, ott végeztek ásatásokat, de mindhiába. A korabeli sajtó folyamatosan tájékoztatást adott a fejleményekről, azaz az eredménytelenségről.⁷

Hadisírok a várfal tövében

1912-ben a kutatóbizottság tagjai a 6 km hosszú kutatóárok felásását követően végül feladták az emlékmű körüli kutatást, és a várfal sáncárkára kezdtek koncentrálni, ahol a két golyó által kivégzett katona nyughelyét feltételezték. A korabeli visszaemlékezésekre támaszkodó ásatásokat szeptember 20-án, a VI. kapu mellett siker koronázta. „Lázár Vilmos és Schweidel József csontjait sikerült felkutatni, és ha az időjárás engedi, néhány nap múlva egy bizottság ellenőrzése mellett ki is fogják emelni sok évtizedes sírjukból” – számolt be róla az *Aradi Közlöny*.⁸

Az ásatások 6 munkással, Máthé János aradi múzeumőr felügyeletével zajlottak épen, amikor ráakadtak az első nyomokra. „Máthé örömmel tapasztalta hatvan centiméter mélységben, hogy ott sírnak kell lenni. Ekkor megtiltotta a munkásoknak, hogy ásóval dolgozzanak. Lapátokat hozatott és óvatosan emelte le a sírok tetejéről a földet, nehogy megsértse a csontokat. Mintegy másfél méter mélységben egész tisztán állott előtte négy sír, amelyek közül kettőben csontváz volt, kettő pedig üresen állott. A sírok, amelyek tulajdonképpen egy nyolc méter hosszúságú árokban voltak, közvetlenül a sánc mellett sorakoztak. Az első csontdarab, amelyben a lapát megakadt, térdcsukló lehetett. Azután lassanként kibontakozott a két csontváz. A holttestekről meglátszott, hogy csak úgy, minden rendszer nélkül dobták a sírba. Az egyik feje a másik lába mellett feküdt. Látszott, hogy a tetemekre semmi gondot se fordítottak. Tudvalevőleg katonaságnál térdelő helyzetben lövik agyon a halálraítélteket. Az egyik holttestről megállapították, hogy térdelő helyzetben került a földbe. Úgy látszik ilyen helyzetben merevedett meg a test és így lökte a hóhér a sírgödörbe.”⁹

A hadisírban tapasztalt érdekes antropológiai jelenségről Varjassy Árpád kir. tanácsos, a közművelődési intézet igazgatója és egyben a kutatóbizottság elnöke így nyilatkozott a sajtónak: „Nos mi legelőször a térdcsontokat találtuk meg, mert a sírban azok voltak legfelül. A hátára fektetett s térdelő helyzetben eltemetett embernek tudvalevőleg a térde van legmagasabban.”¹⁰

Ezt követően a magas belvív, az időjárásbeli változások és a szakemberek bevonása miatt a csontvázak exhumálására még több mint egy évet kellett várni.

Az aradi kutatóbizottság tagjai a csontleletek antropológiai vizsgálatára a Budapesti Tudományegyetem elismert munkatársait, dr. Lenhossék Mihály és dr. Török Aurél egyetemi tanárt kérték fel. Az utóbbi tudós hirtelen halála miatt azonban a professzor asszisztense képviselte az intézetet, a fiatal dr. Bartucz Lajos egyetemi tanársegéd.

⁷ Ahol a vértanúk csontjait kerestetik – Séta az aradi vesztőhely körül. Új nyomok. *Aradi Közlöny*, 1910. nov. 23. 25. évf., 268. sz. 5. o. Az aradi vértanúk csontjai – Botrány az ásatások körül. *Függetlenség*, 1910. dec. 1. 275. sz. 4–5. o. Nem találják a vértanúk sírjait – Továbbfolyik az ásatás. *Aradi Közlöny*, 1911. jan. 5. 4. sz.; *Angyal János*: Hol végezték ki a a vértanúkat? – Új nyomok a vesztőhelyen – Tudományos kutatás – Török Aurél véleménye. *Aradi Közlöny*, 1911. ápr. 4. 127. sz.; *Kossuth János*: Az aradi vértanúk felkutatásáról. *Aradi Közlöny*, 1911. ápr. 25. 94. sz.

⁸ Megtalálták két aradi vértanú csontjait – Eredményes ásatás a vársáncban. *Aradi Közlöny*, 1912. szept. 22. 217. sz.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

Az 1913. október 20–23-án végrehajtott exhumáláson készült jegyzőkönyv a következőket tartalmazza: „A talált két csontváz 120–130 cm mélységben, a várfal hosszában, fejjel egymás felé, háton feküdt a következő helyzetben: A hatos kapuhoz közelebb fekvő első csontváz mintegy 160 cm hosszú, a jobb kar a mellre hajtva, a bal kar kinyújtva. A második csontváz körülbelül 170 cm hosszú, mindkét karja a mellén összehajtván. Az első csontváz jobb lába, a második bal lába térdben felhúzva.”¹¹

Ezáltal képet kapunk arról, hogy a hullamerevség milyen pozícióban őrizte meg a testeket haláluk óráján. A visszaemlékezések és a leletek egymást igazolták, „tudvalevő ugyanis, hogy a kivégzéskor Schweidel egyik kezében feszületet tartott, Lázár pedig két kezét összetette.”¹²

Az első csontváz környezetében egy pár cipősarkot, ruhafoszlányokat és ruhagombokat, a másodiknál sarkantyús cipősarkokat és -talpakat találtak.

Már a sírok helyzetéből és a bennük található jelenségekről is következtetni lehetett arra, hogy a vértanúk egyik temetési helyét találták meg, de mindezt az antropológiai elemzések még inkább bebizonyították. Bartucz Lajos a csonttani vizsgálatról részletes jelentést készített.¹³ Ebből megtudhatjuk, hogy a csontvázak morfológiai és metrikus jellemzői, az elhalálzási kor, a morfológiai nem, valamint az eltemetés idejének becslései mind alátámasztották a feltételezéseket. Megállapításra került, hogy az „elsőnek” nevezett csontváz Schweidel József vezérőrnagy, a „második” pedig Lázár Vilmos ezredes földi maradványa. Schweidel tábornok csontmaradványainak vizsgálatából a halál oka is kiderült: a fején keresztül golyó hatolt át. A homlokcsont jobb felén található 2–3 cm átmérőjű lyuk és a belső csonttréteg (*tabula interna*) leválása, valamint a nyakszirt jobb felén elhelyezkedő hasonló méretű nyílás a külső csontkéreg (*tabula externa*) hiányával arra utal, hogy a tábornokot szemből és közlőrlől lötték fejbe. Bartucz mindemellett a bal lapockáján is golyó által ütött roncsolást feltételezett. Lázár ezredes pedig valószínűleg a homlokcsontja bal felébe csapódott golyótól vesztette életét.

Az előzőekben ismertett sikeres hadisírkutatás által újabb két aradi vértanú földi maradványai kerültek napvilágra. A csontokat az aradi Kultúrpalota (Arad sz. kir. Város Közművelődési Intézete) kriptájában helyezték el, majd 1916-ban ide szállították át gróf Vécsey Károly hamvait is. Az aradi tizenhármak közül azonban öt tábornok ekkor még mindig ismeretlen helyen nyugodott.

Bitófákkal közös sírban

Az első világháború idején már nem volt megfelelő alkalom az akasztás helyszínének felkutatására, a harcok után pedig Aradot elcsatolták Magyarországtól, és Romániának nem állt érdekében tovább folytatni a nyomozást. A hadisírok mégis előkerültek, igaz csupán a véletlennek köszönhetően. Az 1932. év elején ugyanis egymás után kétszer öntötte el pusztító árvíz Arad városát. A jövőbeni áradások megfékezése érdekében a Maros gátjait tavasszal elkezdték megerősíteni. Az Újarad felé vezető út mentén húzódo töltésekhez a szükséges földet a védőgát mögül termelték ki, a régi Maros-fahíd vári hídfője mellől. A földmunkák során, 1932. május 9-én az egyik munkás ásója érdekes leletre akadt: egy koponyára, majd egy egész csontvázra. „A sírban a csontváz mellett korhadt faoszlop feküdt, amelyet először koporsódarabnak gondoltak, de midőn teljesen körül-

¹¹ Katona Tamás (szerk.): Az aradi vértanúk. I. k. Budapest, 1979. (A továbbiakban: Katona 1979.) 325. o.

¹² Katona 1979. 329. o.

¹³ Dr. Bartucz Lajos: jelentés Schweidel József és Lázár Vilmos aradi vértanúk csontmaradványainak 1913. okt. 20–23-án eszközölt exhumálása alkalmával végzett antropológiai szakértői vizsgálatom eredményeiről. In: Katona 1979. 327–333. o.

ásva kivették, látták, hogy egy darabból van, és jóval vastagabb, mint egy koporsórész. Az oszlopban görbített vas-szeg [sic!] volt. Az egyik elbeszélő, aki román őrmester, még hozzátette, hogy egy szuronyt is találtak ugyanottan, de ez rögtön el is tűnt... A csontváz így feküdt szerda, csütörtök és pénteken, de semmi intézkedés ez irányban nem történt.”¹⁴

A csontleletek előkerülésével több helyi lakos – mint például Barthell Ernő mézeskalácsos –, arról számoltak be, hogy 1849-ben valójában nem a Maros-hídról nézték végig az emberek a kivégzést, hanem a temesvári út egyik áteresz hídjáról (a bánati fahídról), tehát az előkerült csontleletek minden bizonnyal az egyik vértanú tábormokhoz tartozhatnak.¹⁵ „Lehetségesnek minősíti a feltevést az is, hogy éppen abban a torkolatban találták a csontvázat, ahol ki lehet érni a vár felől haladó útból, és valószínűnek tetszik, hogy a mártírokat nem is vitték tovább, és már itt ácsolták össze a kilenc bitófát. Eszerint az emlékmű elhelyezése téves...”¹⁶ Barthell végül értesítette a mártírok halálát kutató dr. Kara Győző aradi főgimnáziumi tanárt, aki kézbevette a feltárás megszervezését. Ekkorra azonban a munkások a koponyát véletlenül összetörték, a fogait viszont már szándékosan kihúzálgatták, és szórakozásból pipát helyeztek a szájüregébe, majd a csontokat kiszedték a sírból és áttemették a töltés túlsó oldalára, ráadásul az egyikőjük el is lopott egy koponyacsontot (amit később ugyan visszaszolgáltatót). Miután a munkások vezetője, Adamovics János mindezt észlelte, igyekezett rendet tenni közöttük, és jelentést készített a történekről. A helyszínrre kikerülő kutatók a csontdarabokat visszahelyezték megtalálásuk eredeti helyére. „A sír nem pontosan észak-déli irányban, hanem tengelyével dél-nyugat felé volt elhajolva s egyenesen a hídfő-oszlop végének irányult.”¹⁷ Ez szabályos temetkezésre utalt.

A csontleletek megtalálását követően megkezdődött a feltárás, amelynek költségeit a Magyar Párt biztosította, a feltárás vezetését a Kölcsey Egyesület tagjai, például Kara Győző és Bérczy Lajos tanárok önkéntesen vállalták. Pataky Sándor aradi festőművész, mint a Kölcsey Egyesület és a vértanú-kutatócsoport egyik oszlopos tagja az 1932–1933-as feltárásokról részletes feljegyzéseket készített, amelyeket 1934-ben megküldött a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum Igazgatóságának.¹⁸ A beszámoló, amely alapján tüzetesten megismerhetjük a feltárás folyamatát, ma is fellelhető a HM HIM részét képező Hadtörténelmi Levéltár tanulmánygyűjteményében.

A munkálatok már az első napokban újabb és újabb leletekkel szolgáltak. „A visszahelyezett csontváz körüli kutatás azt eredményezte, hogy a sír szélétől 120 cm-re egy függőlegesen álló oszlopsonkra akadunk. A sírban volt oszlopdarabot megvizsgálva, abban egy hajlított kovács vasszeget találtunk, amely kb. 8–9 cm hosszú lehetett.”¹⁹ – számolt be a feltárás első eredményeiről Pataky, majd így folytatta: „A kutatás tovább folyt, és a sírtól a domb felé ásva, 6 lépésnyi távolságban, a földszínétől alig 40 cm-nyire újabb oszlopdarab került elő, amelyben ugyanolyan nagy és éppen úgy meggörbített szeg volt. Ez a lelet teljesen a volt országúti töltés tövében állt. Itt is, mint az előbbi helyen délnyugati irányban hajló vonalat adott... Most az oszlop előtt ásva, ugyanolyan csonk került elő, mint a másik sírhelynél. A domb tövében száraz, tiszta homok volt, míg az előbbi sírnál csak a tetején volt homokos, alul tiszta fekete agyagos föld, a sírfenéken némi iszaphorda-

¹⁴ Pataky Sándor: Az aradi vértanú-sírok ásásának leírása 1932–1933 évben. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. 2646/Tan. gy. (A továbbiakban: Pataky: Az aradi vértanú-sírok) Följegyzések. 1. o.

¹⁵ Értékes történelmi dokumentumokat vetett felszínre az árvíz – Megtalálták az aradi Golgota igazi helyét. *Aradi Közlöny*, 1932. május 13.

¹⁶ A tizenhárom vértanú egyikének csontvázát találták meg a veszthelyen? In: *Katona* 1979. 338–340. o.; *Erdélyi Hírlap*, 1932. május 13. 6. o.

¹⁷ Pataky: Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések. 2. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

lék föld volt... Hétfőn [1932. május 16. – T. Zs.] délután 4 órakor ott voltunk Kara Győző tanárral, és tanakodtunk azon, hogy a helyzetnek mi lehetne a magyarázata. Minthogy az oszlopok 6 lépésnyire voltak, így Sulyánszky Eustach minorita lelkész leírásának nem feleltek meg, aki tudvalevőleg 3–3 lépésnyire mondta az oszlopokat. Közben megérkeztek a munkások, akik munkaidő után az ügy iránt való buzgalomból jöttek segítségünkre. Ahogy a két sír közti/illetőleg a 2 csonk közti/területet ástuk, alig 30 cm-re a föld színétől újabb csonkra akadtunk. Ez már a kettő közepén, mindegyiktől katonás három lépésre állott, s az volt az érdekessége, hogy vendég-oszloppal volt megtámasztva. A csonk maga tölgyfa, a vendégoszlop azonban fenyőfa volt, teljesen korhadt, barnára rothadva. Most már három függőleges csonk volt, amelyek egy sorban sorakoztak. Ekkor érkezett Záray Jenő tanár is, aki szintén nekibuzdult, hogy a munkában részt vegyen. Jó magam a csontváz oszlop-csonkjától kissé északnyugat felé kezdtem ásni. Itt rövid munka után korhadt fa látszott a földben alig 2 ásonyomra a felszíntől. A fa délkelet-északnyugati irányban feküdt s mindjárt alatta a közepénél, keresztben fekvő másik korhadt oszlopdarab látszott. Körülásva a földet, lekaparva a felső földréteget, egymásra keresztbe téve pontos képet adott a két darab. Lemérve a hosszabb 160, a rövidebb 90 cm hosszú volt és összefüggő darabokban feküdtek. A rövidebb felül délkelet-északnyugati irányban, alatta a hosszabb darab észak észak-kelet és dél dél-nyugati irányban.²⁰

Egy mástól 3–3 lépésnyire tehát sírokat találtak, bennük bitófamaradványokkal és emberi csontokkal. A kutatók az egykori feljegyzésekből megállapították, hogy a kivégzett tábornokokat milyen sorrendben temették el a vesztőhelyen. Pataky erre a következőképpen emlékszik vissza: „Lázás izgalomban égve, este hazamenet egész éjjel a helyzet megfejtésén törtem a fejem. Végre világosság gyúlt bennem. A leírás szerint arccal a vár felé történt a kivégzés, s katonai szabály szerint a jobb szárnyon kezdődött. Az első vértanú tehát, Pöltenberg a keleti oldalon kezdte a sort, mert a vár e helytől északra fekszik.”²¹ Ezek szerint az első Poeltenberg volt, majd őt követte Török, Láhner, Knezić, Nagysándor, Leiningen-Westerburg, Aulich, Damjanich, végül Vécsey. Ez alapján feltételezték, hogy ha sorrendben a végéről kezdték a feltárást, elsőként Aulich, Damjanich és Vécsey sírgödreit tárták fel, amelyek közül ott voltak a kidöntött akasztófák és Aulichében maga a csontváz is. Ezt az elképzelést alátámasztotta az, hogy 1849-ben Damjanich és Vécsey holttesteit valóban elszállították, de Aulichét otthagyták.

A feltételezés logikája szerint kiszámolták, hogy körülbelül hol kellene lennie az első sírhelynek, és a próbaásatás valóban eredményesnek bizonyult, ugyanis megtalálták Poeltenberg csontjait is, bár ezt a sírt ekkor még nem tárták fel. Pataky Sándor a kutatás módszerét is megörökítette feljegyzéseiben: „Most Záray Jenő tanár, abból az elvből kiindulva, hogy az oszlopsor egyenes lévén, (egy helyen ketten-hárman nem dolgozhattunk) kilépett 30 lépést az első oszloptól, s bár nem igen akart a három csonk egy vonalba esni, mégis a megjelölt irányban lemért 30. lépésnél futóárkot kezdett ásni. Én pedig kutatni kezdtem gróf Leiningen csonkját. A helyen teljes iszapföld volt, ahol nem lehetett a bedobott föld különbségét látni. Jó ideig nem akadtam nyomra, de feltűnő volt a sárga tiszta iszapban egy pontos visszatérő rőt vonal, amely ha vízszintesen lehordtam a földet, pontos köralakot mutatott. Gondoltam mindjárt, hogy az oszlop helye. De lejjebb sem került elő a csonk, hanem kb. 50–60 cm mélységig a szabályos vörös körvonal megmaradt. A körvonal pontosan egy oszlop nagyságú volt, kb. 28–30 cm kerületű. Véleményem szerint jó idő múlva az oszlopot kihúztak, de a nedves földben a tölgy vagy cserfa megfestette a sárga iszapföldet, s ez a szín évtizedekig megmaradt a háborítatlan földben ta-

²⁰ Uo. 2–3. o.

²¹ Uo. 4. o.

núságtétel végett. A kör még amellet a szabályos háromlépésnyire a másik három csonk vonalába esett. Záray Jenő pedig a másik oldalon ásatta a futó-árkot. Jó méterre lement, amikor csontleletre akadt, azonban csak darabokban került elő néhány, s nem kutatta szél-tében, hanem csak hosszában folytatta az ásatást. Az árok jó 6–8 méter hosszú lehetett. Csak az első harmadában volt csontlelet. A második (1932. szept.) ásatás megfejtette a helyzetet, mert Záray a futóárkot betömve Pöltenberg csontjainak nyilvánítva, az alig 1 m széles árokban találtakat másnap be is temette.²² Záray ekkor egy rozsdás láncdarabot is talált, amit nem tartott fontosnak és eldobott. Ezt a leletet azonban egy nézelődő odavitte a többi kutatóhoz, hiszen ő felismerte a lehetőségét annak, hogy a tárgy valószínűleg az egyik vértanú, talán Leiningen rabláncának egy darabja lehetett.

A XIX. század derekán az akasztásos kivégzések esetében szokás volt, hogy a föld felszínénél elmetszik a bitófát, a föld fölötti részét bedöntik az áldozat helyben megásott sírjába, a föld alatti részét pedig meghagyják. A kutatók a gödrökben pihenő korhatagokon kívül valóban megtalálták az egykori akasztófák csonkjait is, amelyek egy vonalban helyezkedtek el, majd rájöttek arra, hogy a sírok nem a bitók előtt egy sorban helyezkednek el, hanem felváltva: egy a csonk előtt, egy mögötte, egy előtte és így tovább. „Ha a két sírt egymás mellé ásták volna, úgy nem igen férhetett volna el egy sorban, mert a tengelyük igen közel került volna. Két ok: először a két oszlop közelsége, másodsor a katonák sistematikus munkájának elgondolása vezetett engem erre a bizonyításra.”²³ – írta Pataky Sándor beszámolójában.

A helyszínen szemlélődő újságíró így számolt be az 1932. május 13-i állapotokról: „Az ásatásoktól néhány lépésnyire egy téglarakáson állnak a már eddig összegyűjtött emlékek. Egy fonott utazókosarat nyitok ki. Egész halom, megbarnult csontdarab, a tetején kis cédula: »Aulich Lajos csontjai«... Vigyázva rendezi el a korhadt fadarabokat [ti.: dr. Kara Győző], amelyek majdnem egy évszázaddal ezelőtt a magyar nemzet egyik nagy harcosa végvonaglásainak voltak tanúi.”²⁴

Az addig feltárt csontmaradványokat, így Aulich Lajos földi maradványait tehát egy kosárba téve, az oszlopmaradványokat pedig deszkalapra téve, a közelben lakó Barthel Ernő mézeskalácsos házában helyezték el biztonságban. Az elszállítást azonban a tudományos eljárás egy fontos momentumát előzte meg, hiszen Pataky megkért „egy fiatal embert, akinek fényképezőgép volt a vállán”, hogy későbbi vizsgálatok céljából készítsen felvételeket a feltárt sírról. A festőművész egyébként azt is felismerte, hogy hiba volt kutatótársai részéről az, hogy a korábban elvitetett oszlopok elhelyezkedését nem dokumentálták fotografikusan, „s így a fényképről való tanulmányozás lehetősége elveszett.”²⁵ Pataky mindemellett precíz vázlatokat, színes rajzokat és részletes térképszerű ábrákat készített az ásatás fontosabb lépéseiről, jelenségeiről, eredményeiről. Dömötör Bertalan mérnök pedig műszeres terepfelvételek formájában örökítette meg a sírok környezetét.

Május 21-én Poeltenberg és Aulich sírjai között megtalálták Nagysándor József földi maradványait, és a korábbi eseményeket igazolva, Láhnernek csak az üres sírját a bitófa csonkjával. „Itt nagy gonddal körülásták, majd szalaggal a széthulló nedves fát összekötötték, s mindig lejjebb hatolva a csonkot sikerült teljes egészében kivenni. A fa nedves volt erősen, és textúrájában hosszú szálú. A csonkot deszkára fektették, s bevitték Barthel Ernő házába a többi relikviához.”²⁶

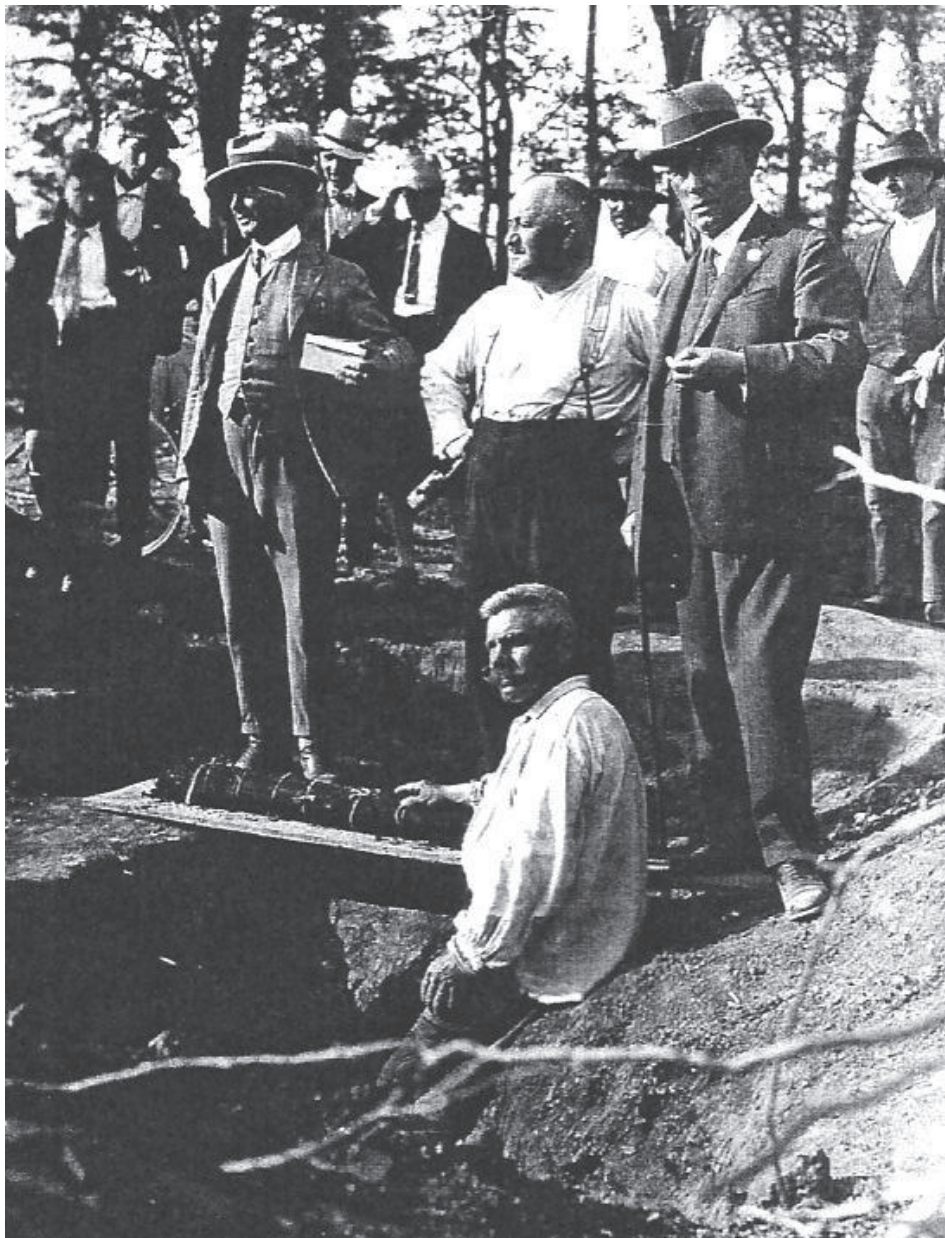
²² Uo. 5–6. o.

²³ Uo. 7. o.

²⁴ *Marosi Rudolf*: Két aradi vértanú csontjait és két bitófát találtak a Veszthely közelében. *Aradi Közlöny*, 1932. május 13.

²⁵ *Pataky*: Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések. 5. o.

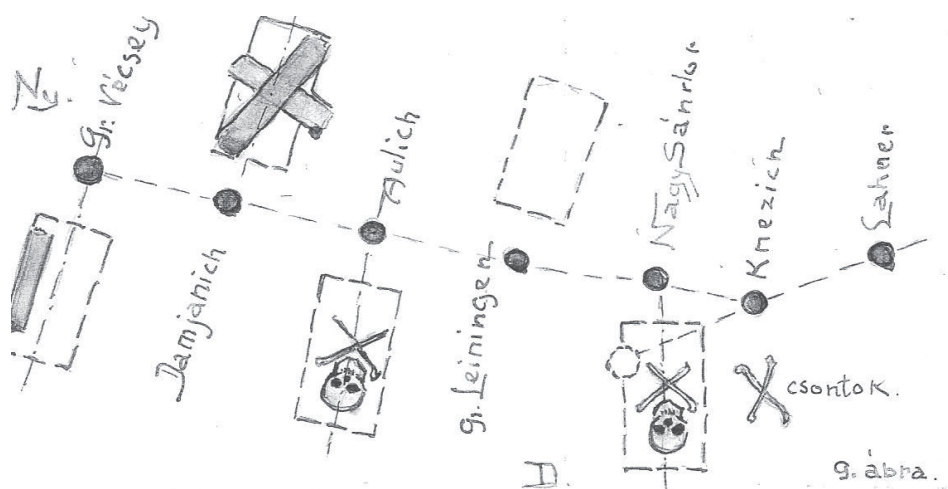
²⁶ Uo. 6. o.

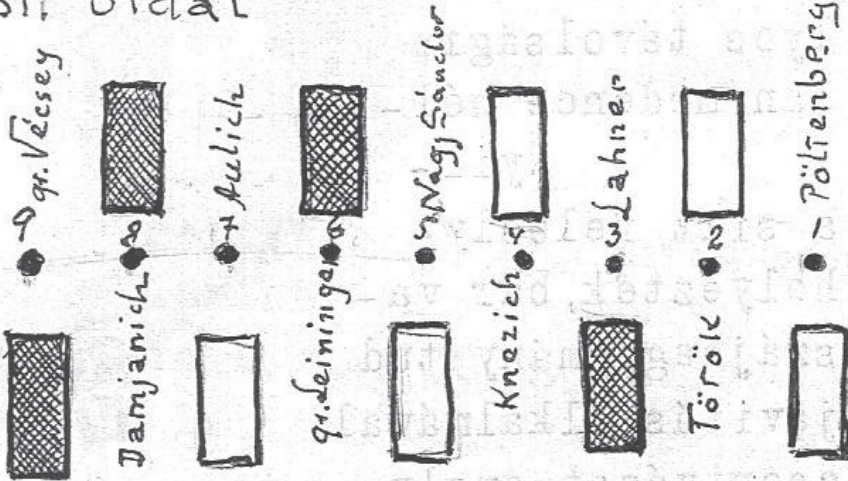
A sírfeltárók

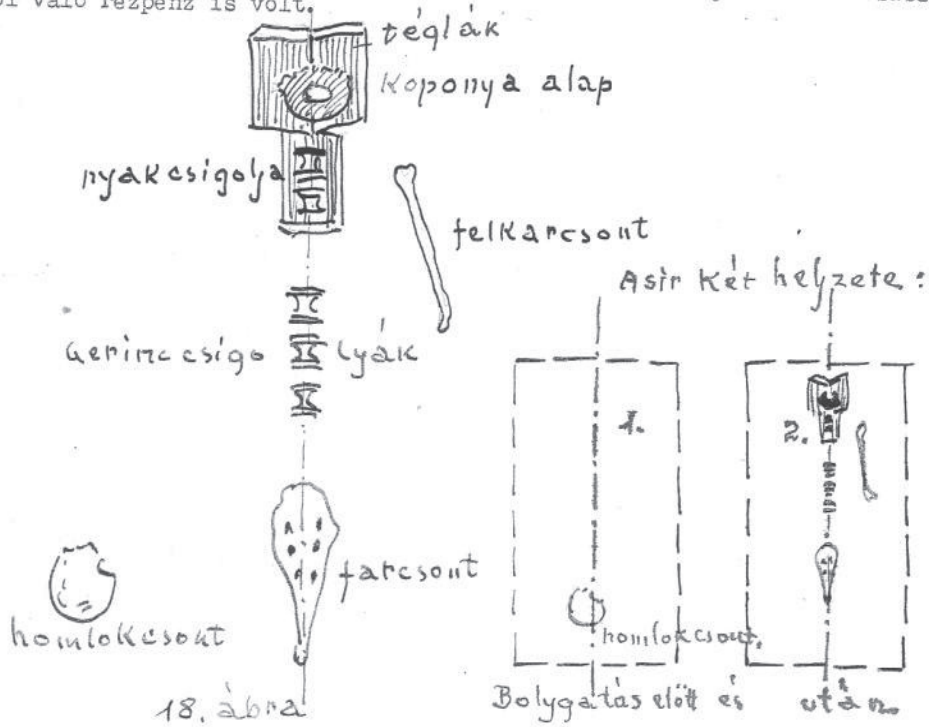
Aulich csontváza

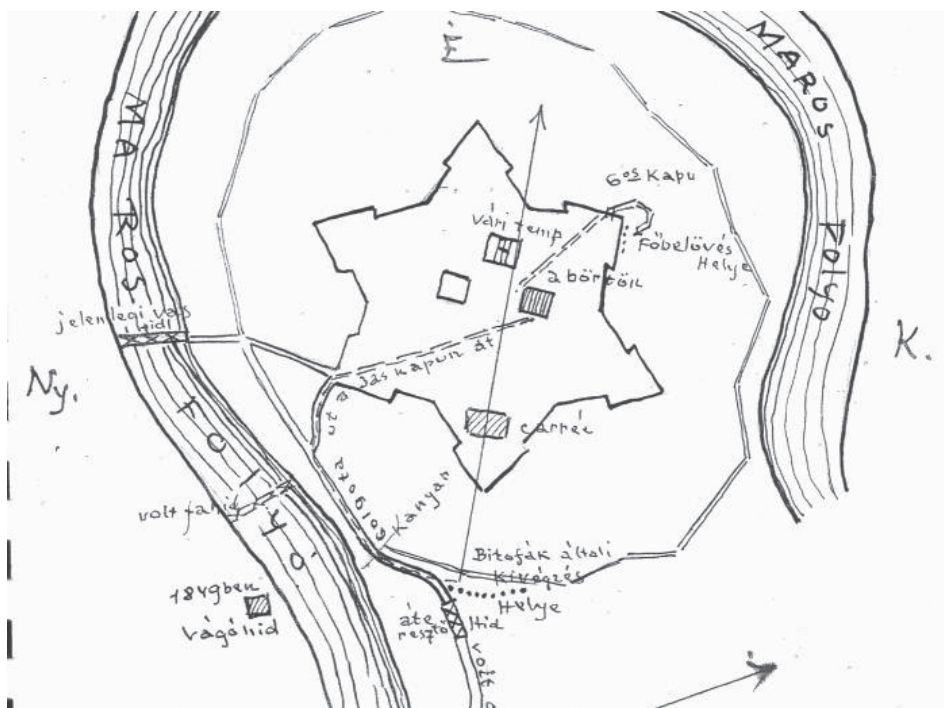
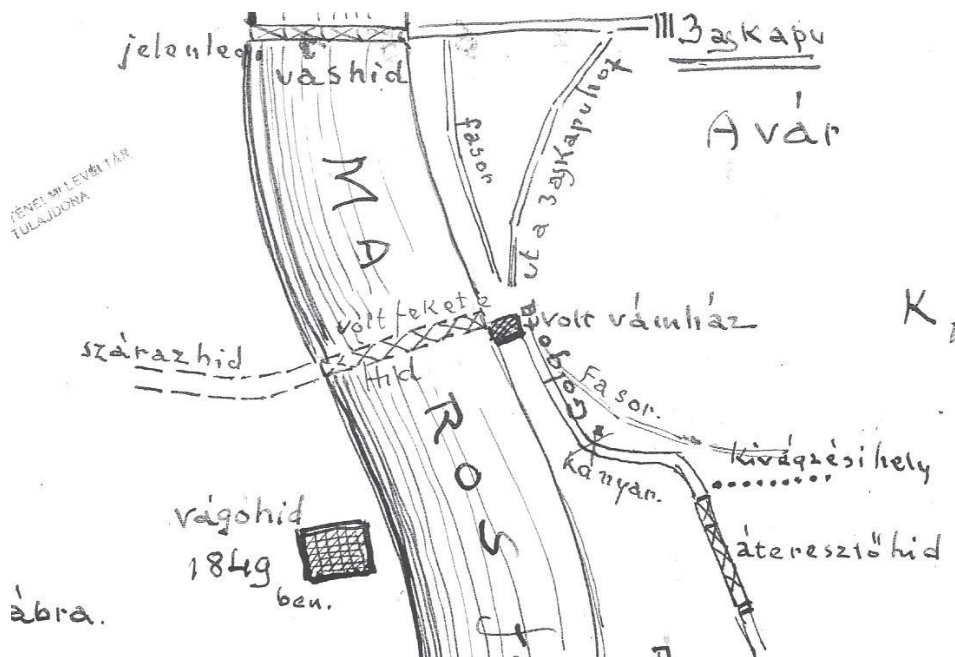

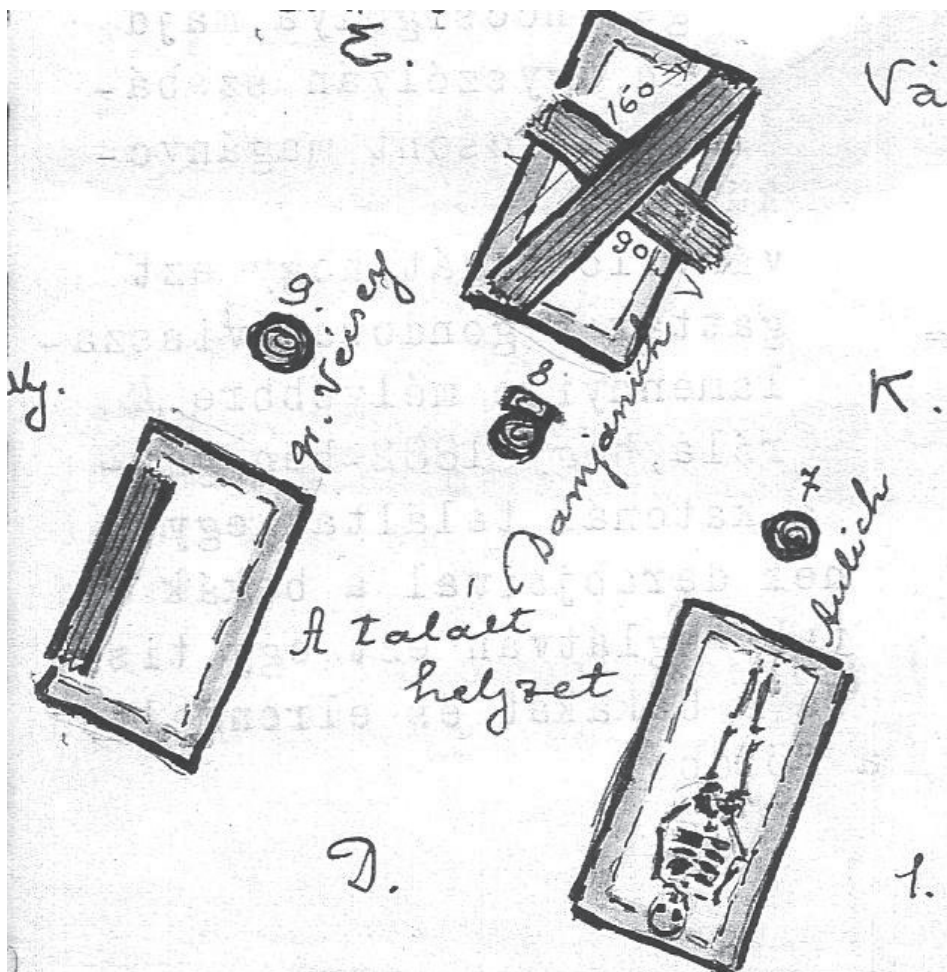
zlöli oldal 1849 okt.

... az első részben is volt.

Nagysándor tábornok csontjai a többi maradványtól mélyebben voltak eltemetve, és sírja téglákkal volt kibélelve. A sírt feltáró Pataky Sándor a következőképpen írta le tapasztalatait: „lejjebb akadtam a csonk maradványára, amely már teljesen agyaggá vált, és csak a barna színe és textúrája alapján volt megállapítható. A csonk mellett megerősítésül egy darab fa, szintén agyaggá válva, valamint egy hosszúkás terméskő volt beékelődve... A föld mindenütt iszap-föld volt a mélyebb rétegekben, bár az egész alig volt 70–80 cm mélyen. Érdekes helyzet volt, hogy a mellette legközelebb fekvő Aulich sírjának a fenéke magasabban feküdt, mint itt a föld szintje. Hat lépés, illetve 8 lépés távolságban a földnek ilyen nagy szint-különbsége volt... Én még mindig Nagy Sándor sírját kerestem. Volt is benne érdekes. Amint leszedtem a felső réteget, három egymáshoz illesztett téglára bukkantam, amely téglákon egy koponya alsó darabja s néhány, 2–3 csigolya feküdt. Ezekről lejjebb folytatódó vonalban gerinccsigolyák, majd annak végén a farcsont feküdt. A csonok úgy feküdtek, mintha valaki kézzel helyezte volna oda, nem pedig mint-ha eredeti korhadó test maradványai lennének. A baloldalon még egy felkarcsont került elő. A sírban néhány I. Ferenc császár idejéből való rézpénz is volt. Jobb oldalon egy felkarcsont, a másik oldalon lent pedig egy homlokcsont feküdt magányosan és teljesen szappanszerű lágy korhadásban...²⁷ A kutatók azt feltételezték, hogy a századforduló körül pusztító egyik árvíz után, a munkások akkor is rábukkantak Nagysándor csontjaira, de mivel nem tudták, hogy ki lehet az, visszatemették mélyebbre, és sírját téglákkal erősítették meg.²⁸ Egyébként ezek a maradványok voltak a legrosszabb állapotban. A talajvíz a csontokat egészen szétmállóvá porlasztotta, így igen gondos, figyelmes munkát igényelt a sírhely feltárása.²⁹ „Az egyik munkás ásás közben egy szabályosan kerek 10–12 hüvelyk széles nyílást talált, amely kürtöszzerűen lenyúlt a földre. Belevágta az ásót-és csörömpölő hang, ütötte meg a fülünket. Belenyúlt a lyukba és kihúzott belőle 2-3 darab erős kampós kovácsvas szeget, ugyanakkor azonban meg is telt színültig vízzel a lyuk. További kotorászás után még 12 darab ugyanolyan nagyságú vasszeg került elő, amelyek egyik része meg volt görbítve olyanformán, mint mikor fába-vert szeget felfelé hajlítanak. Néhánynak azonban (a meghajlítottak közül) a feje le volt törve. A szegek háromféle alakot mutattak Az első egyenes arasznyi hosszú vasszeg a 2. felgörbítve és a 3. felgörbítve, de törött fejjel.³⁰ Így találták meg Nagysándor József akasztófájának vasszögeit is, amelyeket valószínűleg kiszedtek a bitóból, és egy üres gödörbe dobtak.

Az ásatásnak e szakaszán újabb érdekes jelenséggel találkoztak a kutatók. Az akasztó-fák csonkjainak addig egyenes tengelye Nagysándor és Knezić oszlopmaradványai között megtörni látszott. Erre is Pataky Sándor szolgáltatott magyarázattal: „Katonai parancs szerint: »Irány egyenes a hídfőre!« Így keletkezett a vonal. Mikor azonban az ötödiket ásták, forrásra akadtak (most is ott van,) a víz meglazította a talajt s nem állt meg jól az oszlop. Erre kihúzták, előbbre és közelebb a 4-eshez tették. De itt is a laza talaj miatt fa és kődarabbal kellett megerősíteni. A leletek igazolják is e tényt.³¹ További bizonyítéka az elméletnek a vasszegeket tartalmazó gödör is Nagysándor sírja mellett, amely minden bizonnyal az eredeti tengely folytatása lett volna.

²⁷ Uo. 7–8. o.

²⁸ Megtalálták Nagy Sándor József tábornok csontjait és Láhner György bitófáját. *Aradi Közlöny*, 1932. május 21.

²⁹ Megelevenedtek 1849. okt. 6 emlékei. A feltárt vértanúsírokhöz zárandokol Arad lakossága. *Reggel*, 1932. május 23.

³⁰ *Pataky*: Az aradi vértanú-sírok. Beszámoló a Hadtörténelmi Múzeum Igazgatóságának. 3. o.

³¹ *Pataky*: Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések. 10. o.

A következő napon Knezić Károly csontmaradványaira és bitófájának horogszegére is ráakadtak. A többi sírgödörhöz képest érdekes, hogy itt tárgyi leletek is előkerültek, még hozzá katonakabátról származó gombok és egy övcsat is. A leletekre egy visszaemlékezés szolgált magyarázattal, ugyanis állítólag a hóhér egy cigánylegénnyel rángattatta le kabátját Knezićről, és ekkor szakadhattak le a ruházati tárgyak, majd ezek is a sírgödörbe kerültek.³² Ugyanakkor az előkerült I. Ferenc korabeli (1815–1830) rézpénzek (3 db 1 krajcáros és 1 db 3 krajcáros) pedig egy görögkeleti kegyeleti szokás eredményeként kerülhettek a sírba.³³ És, hogy miért nem találtak egyéb tárgyi leletet, például ruhamaradványokat a sírokban? „Nem szabad elfeledkezni arról, hogy egyes feljegyzések szerint, miután estig függtek a bitófán a mártírok élettelen tetemei, az elhantolás előtt a katonák levetkőztették őket, és meztelenül helyezték el a sírgödörben. Tudott dolog, hogy másnap a várban valósággal elkótyavetyélték a vértanúk holmijait.”³⁴

Az ígéretes ásatást azonban 1932 augusztusában félbe kellett szakítani, mert a város román főügyésze, Vulpe Constantin megvonta az engedélyeket, a már kiásott csontokat pedig lefoglalta. Zima Tibor volt kamarai magyar képviselő és Kara Győző közbenjárására sikerült csak a maradványokat a legnagyobb titokban nyugalomra helyezni az aradi temetőben. Így kerültek Aulich, Nagysándor és Knezić mártírtábornokok földi maradványai abba a Steiner-kriptába, amelyben Vécsey is nyugodott, mielőtt átszállították a Kultúrpalotába.

Kara Győző, a kutatás fő mozgatórugója nem törődött bele a helyzetbe. A lehető legnagyobb csöndben sorra szerezte be a feltáráshoz szükséges engedélyeket, majd 1933. szeptember 14-én tovább folytatódhatott az ásatás, és már másnapra rá megtalálták a két még elő nem került vértanút, Poeltenberg Ernő és Török Ignác sírjait. „A talaj keleti része olyan metszetet mutatott, hogy a legnagyobb óvatosságot igényelte. T. i. itt hordott föld (soter) vagy személtlerakódás is lehetett. Csak mélyebbre ásva kb. 105–120 cm között találtunk pozitívumnak egy fűtő mögötti koponya-csontot, majd ebben a homokos vizes földben kulcscsontot, bordákat és csigolyákat és nagy ujj-perecet.”³⁵ – eképpen emlékezett vissza Pataky Sándor. „A kutatás Poeltenberg tábornok sírgödörében volt gazdagabb eredményű, mert ott hat darab bordát, három hátgerinccsigolyát, koponyafelsőrészt, vállpereceket találtak, valamint kivetette az ásó a bitófa vaskampóját is. Török Ignác sírjából már kevesebb csont került felszínre, és azok is nagyon porladó állapotban. Török sírjának feltárása különben is nehézségekbe ütközött, mert nem az elképzelt észak-déli egyenes vonalban, hanem északkelet felé terült el. Meglelték azonban itt is az akasztófa vasszőgét, és különböző rézpénzeket is találtak, amelyekhez hasonlókat Knezić Károly sírjában fedeztek fel.”³⁶

A munkálatok idején a magyar nemzet kegyeletteljes figyelmet fordított a régészeti és antropológiai vizsgálatokra, azonban ezt beárnyékolta Covaciu Nestor, a kolozsvári Műemlékeket Felkutató Intézet román munkatársának megjelent cikkei, amelyekben „a magyarok jóhiszemű tévedésének” nevezi azt az állítást, hogy az aradi tizenhármak sírjait találták volna meg Aradon.³⁷ Nestor rágalmaival azonban Bérczy Lajos tanár hamar

³² Megtalálták Knezić Károly és Nagysándor József vértanúk csontjait az új vesztőhelyen. *Aradi Közlöny*, 1932. május 22.

³³ A 13-as szám ismét jelentkezett. Ma megtalálták Nagysándor tábornok csontvázát. *Reggel*, 1932. május 21.

³⁴ *Salgó Pál*: Az aradi vértanúk cölöpmaradványaira akadtak a vesztőhelyi telepen. *Erdélyi Hírlap*, 1932. május 15. 8. o.

³⁵ *Pataky*: Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések. 17. o.

³⁶ Újabb eredményes ásatással befejeződött a kutatás az aradi vesztőhelyen. *Erdélyi Hírlap*, 1933. szeptember 16. 5. o.

³⁷ *Erdélyi Hírlap*, 1933. október 4.

és hitelesen rendre megcáfolta.³⁸ A sírhelyek pontosan úgy helyezkedtek el, ahogyan a vértanúk nyughelyeit említik a visszaemlékezésekben. Továbbá a kutatók nem találtak több sírt a területen, tehát ez nem lehetett börtönmetető, ahogy egyes rosszakarók feltételezték. Pataky Sándor festőművész az alábbi 8 pontból álló érvelésével bizonyította a sírok hitelességét:

„1. Winkler Brúnó minorita lelkész szemtanú a Szegedi Híradó 1867-ben megjelent 50. számában, a kivégzés leírásában »a sánc«-ra hivatkozás van.

2. A leírások szerint az út kanyarodásánál már látták a bitófákat, amelyek onnan 200 lépésnyire voltak. A hely ma is ugyanolyan.

3. Sulyánszky³⁹ szerint az oszlopok merőlegesen álltak az útra. Hogy ezt észrevehesse, közvetlen mellette kellett legyen az út.

4. A főépülettől, ahol a börtön volt, lassú menetben a leírás szerint pont 1/2 óra a hely.

5. A katonaság a szabálytalan hely miatt csak háromszögben tudott felállani.

6. Hamvai Ödön⁴⁰ leírása a carré-ban tartózkodó őrizetben levő tisztek bemondása.

7. Legerősebb bizonyíték Frievisz Ferenc⁴¹ volt 48-as honvéd tüzér-alezredes térkép-szerű rajza, amely pontosan a vár déli oldalán a sánc mellett mutatja a kivégzést.

8. Ismeretlen szerző képe, amely az ereklye-múzeumban ma is látható, ahol az át-eresztő fahíd mellett az országút közvetlen közelében ábrázolja a területet.⁴²

Pataky a felsorolt pontokat részletesen kifejtette a *Pesti Napló* egy 1933-as számában.⁴³

Mindemellett az előkerült tárgyi leleteket, elsősorban a famaradványokat szakemberek vizsgálták meg, amely alapján szintén teljes a bizonyosság.⁴⁴ Az antropológiai vizsgálatok pedig végérvényesen igazolták, hogy a legutóbbi feltárások által immáron mind a tizenhárom, október 6-án, Aradon kivégzett vértanú földi maradványainak ismertté vált a helye.

Török Ignác és Poeltenberg maradványait szintén az aradi temetőben található Gertyenyesi Steiner Ferencné földbirtokosnő kriptájában helyezték el. A Steiner-kriptának vértanú sírjait csak 1956. szeptember 5-én nyitották fel, és az itt nyugvó öt tábornok emberi maradványait az aradi múzeumba szállították át.⁴⁵

1974. október 6-án, a kivégzés 125. évfordulóján a múzeumban lévő öt tábornok csontjait, a három Kultúrpalotában őrzött vértanú maradványait, valamint az exhumált Láhner, Leiningen-Westerburg és Damjanich hamvait az 1884-ben állított obeliszk alatt kialakított kriptában helyezték el. Ezáltal Dessewffy vezérőrnagy és Kiss altábornagy kivételével az aradi vértanúk egy helyen nyugszanak. A helyi magyarok közül többen ma is arra törekednek, hogy az emlékművet és a sírhelyet helyezték át a kötél általi kivégzés valós helyére, azonban az aradi értelmiség, élükön az 1989-ben újjáalakult Kölcsey Egyesülettel még arra sem kapott engedélyt a román hatóságoktól, hogy ott egy keresztet állíthasson.⁴⁶

³⁸ *Erdélyi Hírlap*, 1933. október 6.

³⁹ Sulyánszky Euszták (1811–1875), minorita lelkész, az aradi vértanúk gyóntatópapa.

⁴⁰ Helyesen: Hamvai Ödön.

⁴¹ Helyesen: Frievisz Ferenc.

⁴² Pataky: *Az aradi vértanú-sírok. Följegyzések*. 16. o.

⁴³ Pataky Sándor: *Az aradi vértanúk bitófáinak helye a szemtanú minorita atyák és a fogoly honvédtiszt feljegyzéseiben*. Pontosán megtalálható a nagy dráma helyszíne. *Pesti Napló*, 1933. április 16.

⁴⁴ Hollendonner F.: *Az aradi vértanúk bitófáinak xyotomiai vizsgálata. Botanikai Közlemények*, 1932. évi XXIX. kötetének 5–6. füzeté. 151–152. o.

⁴⁵ Messer Sándor: *Exhumálták a bitón kivégzett öt forradalmár tábornok csontmaradványait. Vörös Lobogó*, 1956. október 6.

⁴⁶ Pávai Gyula: *Epilógus helyett*. In: *Ficzay Dénes: A vértanúk sírja*. Arad, 2008. 207. o.

A tapasztalatok hasznosíthatósága

A modern értelemben vett hadisírkutatás egy olyan interdiszciplinális irányzat, amely még napjainkban is csak gyerekcipőben jár Magyarországon, ennek ellenére komoly előzményekre tekint vissza. A hadisírkutatás a tudományágak közül elsősorban a történelem- és a hadtudományt, a régészetet, valamint az antropológiát állítja szolgálatába. Hazánkban főbb területének a XX. század világháborúiból származó katonasírok kutatását tekinthetjük, de magába foglalja a korábbi háborúkban, harci eseményekben elesett harcosok nyughelyeinek felkeresését, így az 1848–49-es szabadságharcból valókat is. Ebből kiindulva, hadisírkutatásnak tekinthetők azok a próbálkozások, amelyek által valamely (tudományos) módszer alapján tudatosan keresik a háborúkban elesettek sírjait, maradványait. Jó esetben pedig a feltárásokat, áttemetéseket valamilyen formában igyekeznek megörökíteni a későbbi elemzések céljából. Ebben az értelemben a magyar történelem egyik legkomolyabb hadisír kutatása az aradi tizenhármak nyughelyeinek megkeresése és feltárása volt, legalábbis a kutatás időtartalmát és hírértékét figyelembe véve. Igaz, már egy évszázada annak, hogy megtalálták a golyó által kivégzett „tábornokok” sírhelyét, mégis a több mint hat évtizedes kutatómunka és a nagyszabású ásatások tapasztalatait a modern hadisírkutató sem hagyhatja figyelmen kívül. Az előzőekben bemutatott kutatásokból láthatóvá válik, hogy számos esetben már olyan módszereket alkalmaztak, amelyek eredményre vezethettek. Összefoglalva, az aradi vértanúk földi maradványainak felkutatása során alkalmazott, napjainkban is hasznosítható eljárások az alábbiak voltak.

Az 1912-es feltárás során az ásatás vezetője, Máthé János múzeumőr, amikor érzékelte a sírok közelségét, az ásókkal való munkát beszüntette, hogy lapátokkal folytassák azt, nehogy megsértsék a csontokat. Bár nincs részletes leírás arról, hogy ezt Máthé kegyeleti vagy tudományos okokból rendelte el, de a későbbi eljárások alapján mindkettőt feltételezhetjük. Az eljárásmód és a leletek előkerülése után a kézzel való bontás alkalmazása ma is bevett régészeti módszer.

A kutatóknak szintén az 1912-es feltárás alkalmával sikerült eredményes megfigyeléseket tenniük a csontvázak elhelyezkedése alapján. A halál után beálló hullamerevségből ugyanis képesek voltak megállapítani, hogy az áldozatokat milyen testtartásban érte a halál, és a visszaemlékezésekre támaszkodva, antropológiai vizsgálatok nélkül is meg tudták határozni a holtak személyazonosságát. Mindemellett a temetés körülményeire is képesek voltak következtetni, a jelenségeket pedig részletesen feljegyezték. Ez utóbbi alapján ma is bepillantást nyerhetünk az akkori eseményekbe, és a fejlettebb tudományok vagy akár egy új gondolkodásmód segítségével megcáfolhatjuk, de igazolhatjuk is a korabeli következtetéseket. Ebben az esetben az eredmények 100 év elteltével is helytállóknak bizonyulnak.

Az 1912-es kutatómunka talán legnagyobb érdeme a részletes embertani vizsgálat és a vele járó, precízen vezetett és ránk maradt antropológiai jegyzőkönyv. Mivel a magyar hadtörténelem meghatározó személyiségei csontmaradványainak vizsgálatáról volt szó, érthető módon az ország legnagyobb szaktekintélyeit kérték fel a feladatra. Ez alapján, egyrészt a kutatók pontos személyazonosítást tudtak végrehajtani, másrészt dr. Bartucz Lajos jegyzőkönyveinek köszönhetően olyan részletgazdag leírás maradt az utókorra, hogy azt felhasználva, napjainkban akár a kivégzés folyamata is grafikusán rekonstruálhatóvá válhat. Éppen ezekből az eredményekből kiindulva állapíthatjuk meg, hogy az antropológia elengedhetetlenül fontos részét képezi a hadisírkutatásnak.

Az 1932–1933-as feltárás munkafolyamatának legfontosabb tudományos öröksége Pataky Sándor részletes beszámolója az ásatásokról és a témához kapcsolódó egyéb kutatásairól egyaránt. Feljegyzését olyan precíz előkészítés, gazdag szöveges leírások, a

körülményeket megelevenítő vázlatrajzok, grafikák és logikai következtetések jellemzik, hogy beszámolóját méltán tekinthetjük az első hadisírkutatással foglalkozó magyar tudományos munkának is. Általa a feltárás módszereit is megismerhetjük, például azt, hogy egy sírt mindig egy ember bontott, vagy azt, hogy a további leletek fellelésére futóárkot alkalmaztak. Az eljárásokat ma is hasonlóan alkalmazzák. Pataky minden tárgyi leletet fontosnak tartott megtartani, mivel tudta, hogy a későbbiek során azok még szerepet játszhatnak. A helyszínen készített rajzai segítségével pedig a korabeli terepviszonyokra is képes volt következtetni.

Pataky kutatótársaival szemben a fényképezőgép lehetőségeit nem csak arra használta ki, hogy pózoljon az újságíróknak, de felismerte a csontleletek képi megőrzéséből adódó lehetőségeket is. Ennek köszönhetően Aulich Lajos vezérőrnagy csontvázának előtalálási képe – még ha nem is eredeti pozíciójában – ránk maradhatott. Ezt az új módszert egyébként alig pár évvel korábban, 1928-ban Bengt Thordeman alkalmazta elsőként hadisírfeltáráson a svéd Visbynél.⁴⁷ Az utólagos vizsgálatok érdekében a hadisírfeltárás munkafázisainak és a helyszínen tapasztalható jelenségeknek folyamatos fényképes dokumentálása ma is fontos részét képezi a tudományos módszernek.

A sírokban fekvő személyek azonosítása céljából, a két ásatás között Pataky Sándor a történelemtudomány eszközeivel is élni tudott. Korabeli leírásokat, naplókat, jegyzeteket gyűjtött a kivégzésről és a temetésről. Forrásértékű térképeket, sőt, festményeket vizsgált meg a helyszínre vonatkozóan. Emellett idős lakosok körében a kikérdezés módszerét is alkalmazta. Kutatásainak eredményeivel képes volt bebizonyítani, hogy a feltárt sírokban a keresett személyek nyugszanak. Módszere példamutató a hadisírkutatók körében.

Bár bevett módszerként nem leírható, de fontos megjegyezni, hogy Pataky Sándor a feltárás közben minden esetben igyekezett logikai összefüggéseket keresni a leletek és a jelenségek között. Ennek köszönhetően több alkalommal is olyan megoldásokra jutott, amelyek hozzájárultak az események rekonstruálásához. Hajlamos volt azonban az önkritika gyakorlására is, olyan esetekben, ha későn jött rá valamely lehetőségre, például arra, hogy a csontleletek kiemelésével nem kellene lezárni az ásatást, hanem a mélyebb talajréteget is át kell kutatni.

Az ígéretesnek tűnő, nagyszabású 1932–1933-as feltárásnak némiképpen levon az értékeiből, hogy a kutatók között nem volt teljes az egyetértés, ugyanis a tudományos eredmények babérjainak leszakításáért kisebbfajta harc bontakozott ki, amelyhez hozzájárult, hogy a lakosság, az újságírókon keresztül, túlságosan mély figyelemmel kísérte a munkákat. Ennek a kutatásnak azonban ez is fontos hasznosíthatósága lehet a jövőre nézve, például a média távoltartása, legalább a kutatás lezárásáig. Mindemellett az 1912–1913-as kutatásokkal szemben a 20 évvel későbbiekben nem sikerült hozzáértő antropológus szakembert bevonni a munkálatokba, ugyanis (sejthető okokból) az ásatás vezetője, Kara Győző a másodéves medikus mostohafiával végeztette el az antropológiai vizsgálatokat.

Mindemellett megállapítható, hogy az aradi vértanúk nyughelyeinek kutatói számos olyan, már akkor is alkalmazott és új módszert használtak tevékenységük során, amelyek napjainkban is hasznosnak bizonyulhatnak, sőt, némelyek elengedhetetlenek a modern hadisírkutatásban. Az aradi tizenhármak sírkutatói meglehetősen tudtukon kívül, de a módszerek együttes alkalmazásával a magyar tudományos hadisírkutatás alapköveit fektették le.

⁴⁷ *Négyesi Lajos: Csaták néma tanúi.* Budapest, 2010. 58–64. o.

